

عدالت و اخلاق در پیشگاه امام علی (ع)

سعید باقرپور

دانشجوی دانشگاه فرهنگیان

محمدرضا کیانی

دانشجوی مشاوره خانواده دانشگاه پیام نور سمنان

اشاره

امام علی (ع) در راه بازپس‌گیری خلافت که حق مسلم او بود تلاش فراوانی کرد ولی وقتی دید ثمری ندارد سکوت پیش گرفت تا وحدت امت اسلامی به هم نخورد. اما زندگی و حکومت ۴ سال و ۹ ماهه ایشان آینه تمام‌نمایی است از خلیقات و روحیات این مرد بزرگ که می‌تواند چراغ هدایتی باشد برای آنان که اهل هدایت هستند. ما از بین خصلت‌های دریاگونه آن حضرت به دو خصلت اخلاق و عدالت خواهیم پرداخت. اخلاق را با معنای صفات پسندیده برای انسان و عدالت را به معنی قضاوت و تقسیم مناسب گرفته‌ایم. می‌توان گفت همین دو صفت باعث شد که بخشی بزرگ از مردم با حضرت علی (ع) دشمنی بورزند اما ایشان هرگز از تلاش برای نهادینه کردن این دو صفت در جامعه اسلامی دست برنداشت.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، عدالت، امام علی (ع)

مقدمه

مشهور است که حضرت علی امیرالمؤمنین (ع) در روز سیزدهم رجب سی سال پس از عام‌القیل متولد شده است. در باب کیفیت تولد این بزرگوار در زمینه جزئیات اندکی اختلاف بین شیعه و سنی موجود است اما در باب کلیات آن اختلافی وجود ندارد. (محلالتی ۱۴۰۴ قمری)

پس از رحلت پیامبر (ص) بازگشت خوی و خصلت‌های جاهلی به اعراب و فراموشی نصایح پیامبر سرانجام در سقیفه بنی‌ساعده شکافی بزرگ در اسلام که منشأ مشکلات زیادی در اسلام شد، آن‌ها خلافت را به بهانه‌های واهی همچون صغرسن از دست امام علی (ع) گرفتند. (بی‌نام ۱۳۸۸)

علی (ع) اخلاق را در جنبه‌های مختلفی از زندگی به کار می‌برد و سعی داشت نمونه عملی و ملموسی از کاربرد اخلاق در حالات متفاوت باشد. پس بررسی اخلاق در سیره امام علی را در این مطلب در ذیل سه شاخه‌ی اخلاق در کسب و کار، جنگ و سیاست بررسی خواهیم کرد.

نکوهیده بودن فرار از مقابل دشمن، ممنوعیت کشتار جمعی، پرهیز از آسیب‌زدن به درختان و حیوانات، حفظ عمران و آبادی‌ها، منع تعقیب کردن فراریان و کشتن مجروحان و رفتار نیک با اسیران در دیدگاه امیر مؤمنان از اخلاق جهاد شمرده می‌شود

لازم برای تأمین معاش خود کار کند تا کارفرما حداقل معیشت او را تأمین کند. (سروش ۱۳۵۸)

اخلاق امام علی (ع) در جنگ

براساس این بررسی، مقدم شمردن صلح بر جنگ، پرهیز از آغاز کردن جنگ در میدان نبرد، رعایت اصول اخلاقی و پرهیز از پیمان‌شکنی، ممنوعیت جنگ با غیرجنگجویان و عدم تعرض به اموال ایشان، دفاع از هم‌زمان، دعا و خیرخواهی برای دشمنان، پرهیز از دشنام دادن به دشمن، (پهلوان و آشتیانی ۱۳۹۵)

اخلاق امام علی (ع) در سیاست

در فرهنگ لغت عرب «سیاست» را اقدام شخص به چیزی می‌دانند که برای او مصلحت داشته باشد (بن منظور). از میان فرهنگ‌های فارسی هم دهخدا پاس‌داشتن ملک، حراست و حکم راندن بر رعیت، مصلحت، تدبیر، شکنجه و عذاب و عقوبت را بخشی از معنای این لغت دانسته است (دهخدا). از سیاست در معنای اصطلاحی حداقل دو برداشت وجود دارد:

سیاست به معنای عام: مراد از سیاست هر گونه مشی و تدبیری است که انسان به منظور تأمین مصالح خویش و جامعه در پیش می‌گیرد در این صورت کاربرد واژه سیاست وسیع و شامل حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی انسان خواهد شد.

سیاست به معنای خاص: می‌توان سیاست را مساوی با مدیریت کلان جامعه گرفت. که در این صورت تدابیری است که حکومت‌ها در اداره امور کشور و تعیین شکل و محتوای فعالیت خود اتخاذ می‌کنند و این تدابیر در دو مجرای داخلی و خارجی معمول می‌گردد. (شبان‌نیا ۱۳۹۷)

عدالت امام علی (ع)

واژه عدل در زبان تازی دارای معانی متعددی از جمله استقامت در نفس، حکم به حق، پاک فدیة و امثال آن آمده است. دهخدا نیز برای واژه عدل معانی متفاوتی ذکر کرده است. از جمله: داد، قسط، انصاف، مساوات و مکافات نیکی به نیکی و بدی به بدی. قسط را هم معنی عدالت گرفته‌اند و اهداف پیامبران را به‌پا داشتن قسط دانسته‌اند و یکی از دشمنان امام علی (ع) را هم قاسطین دانسته‌اند.

درباره مساوات و اینکه ایدئولوژی اسلامی امتیاز طبقات و تبعیض نژادی و اختلافات افراد را در برابر قانون نمی‌شناسد و در این دنیا همه را صاحب حقوق مساوی در حکومت قضاوت و بهره‌های مالی اجتماعی می‌داند. (بازرگان ۱۳۴۵)

اخلاق امام علی (ع) در کسب و کار

کار به آن دسته از فعالیت‌هایی اطلاق می‌شود که با هدف کسب درآمد و رفع نیازهای فردی و اجتماعی انجام می‌شود. یکی از حوزه‌های اخلاق، اخلاق کاربردی است که رسالت تحلیل و بررسی ریشه‌های مسائل اخلاقی را دارد و راه تشخیص تکالیف اخلاقی و شیوه تحقق آن‌ها را در حوزه‌های خاص زندگی مورد بررسی قرار می‌دهد. (مشایخی‌پور و دیگران ۱۳۹۲)

تجارت و کسب و کار نقش عمده‌ای در شکوفایی اقتصادی یک جامعه دارد به طوری که می‌توان گفت رابطه مستقیمی میان توسعه اقتصادی و رشد و گسترش تجاری وجود دارد. به عبارت دیگر در هر جامعه‌ای که فعالیت‌های تجاری رونق داشته باشد، رشد و توسعه اقتصادی نیز وجود خواهد داشت. از همین روست که تجارت در همه زمان‌ها یکی از ارکان فعالیت‌های اقتصادی است و تجار و کسبه به‌عنوان طبقه فعال و ارزشمند جامعه به حساب می‌آیند. به همین دلیل از قدیم‌الایام همه دولت‌ها و حکومت‌ها با هر عقیده و مرامی به ناچار به تجارت و حرفه‌های مرتبط با آن اهمیت داده‌اند زیرا هرگونه فعالیت تجاری که در کشوری دست‌خوش نابسامانی گردیده است، در تمام ارکان جامعه اثر گذاشته است. (توکلی ۱۳۸۹)

در اقتصاد نوین هم که ریشه آن را کتاب «ثروت ملل» آدام اسمیت می‌دانند کار اهمیت فراوانی دارد. آدام اسمیت برخلاف فیزیوکرات‌ها (که زمین را منبع ثروت می‌دانستند و آدام اسمیت در اولین صفحه کتاب خود آن‌ها را مورد حمله قرار داده) به جای زمین فعالیت انسان را منبع ثروت و کار افراد را سرمایه اولیه هر جامعه قلمداد کرده است.

برای اسمیت، کار، لااقل در جوامع ابتدایی، معیار حقیقی ارزش قابل تعویض اشیاء است، و تمیز جامعه‌های متمدن از جوامع ابتدایی در افزایش ثروت ناشی از تقسیم کار است. تنها کار کشاورز مولد ثروت نیست بلکه کار همه افراد جامعه تولید ثروت می‌کند، ثروتی که با همکاری و تعاون همه افراد به دست می‌آید. به این ترتیب تفکیک طبقه بی‌حاصل از طبقه مولد بی‌معنی است و بی‌حاصل کسی است که کار نمی‌کند و همه آحاد جامعه به مانند کارگران یک کارگاه بزرگ‌اند که با تعاون و همکاری یکدیگر ثروت جامعه را فراهم می‌کنند. (اسمیت ۱۳۵۷)

البته نباید فراموش کنیم که در نظام سرمایه‌داری، خرید و فروش نیروی کار خود را در ایجاد استثمار آشکار می‌سازد. اگر کارگر می‌توانست به‌تنهایی کار کند و اسیر کسی نبود، به اندازه‌ای کار می‌کرد که توانایی لازم برای ادامه حیات را داشته باشد؛ اما حالا که مزدور دیگری است بیش از اندازه

عدالت سیاسی و اجتماعی امام علی (ع)

رعایت عدالت اجتماعی در آن برهه از زمان به شدت سخت بود. برخلاف شیوه رسول خدا و حتی دو خلیفه پیشین منصب‌های حکومت و اداره شهرها و استان‌ها را به بنی‌امیه که خویشان وی بودند واگذار کرد و هیچ امتیازی جز خویشاوندی خلیفه نداشت. همین امر باعث شد افراد فاسق و فاجری مثل ولید بن عقبه، مروان بن حکم، معاویه و ... که هر کدام پرونده قطوری از خلاف کاری و جنایت داشتند بر مردم حاکم شوند و حقوق‌های کلان و پول‌های زیادی در اختیار آن‌ها قرار گیرد (محللاتی ۱۴۰۴ ه.ق). عدالت حقیقی را شاید به صورت روشن و آشکار در دوران خلافت امام علی بتوان به وضوح دید. (دلشاد تهرانی ۱۳۹۲)

امام علی (ع) و آزادی

علی (ع) معنای آزادی را در ادراک مردم توسعه داد و به موازات آن به توسعه مفهوم احساس مسئولیت پرداخت. از علائم و آثار او در این کار رفتار او با مردم دهکده‌ای است که می‌خواستند مجرای نهری را که خراب شده بود لایروبی و پاک کنند. نماینده امام به دهکده آمده و از او خواستند آنان را به این کار وا دارد. ولی امام علی به او دستور داد آن‌ها را مجبور به کار نکند بلکه از آن‌ها بخواهد در کار پاک کردن نهر اقدام کنند و در قبال آن مزدی بخواهند و سپس مزد و نهر هر دو از آن کسی بشود که به آزادی کار کرده است و متعلق به آن‌هایی باشد که احساس کرده‌اند در کاری که کرده‌اند مسئولیتی بر عهده داشته‌اند و البته آنان آزاد و مختار بودند به انجام کاری نیک بپردازند یا آن را انجام ندهند. (جرداق ۱۳۸۷)

عدالت اقتصادی امام علی (ع)

امام علی (ع) در تمام دوران حکومتش همواره در این فکر بود که نه تنها حقوق هیچ گروهی پایمال نشود بلکه حقوق پایمال شده قبلی را هم بازپس گیرد. ایشان در سخنرانی خود بازپس‌گیری اموال از غاصبان و احیای سنت برابری و مساوات در بهره‌مندی از بیت‌المال را از جلوه‌های حکومت به شمار می‌آورد و روز نخست حکومت به همه اعلام می‌کند. (مولایی ۱۳۹۲)

نتیجه‌گیری

آنچه بیان شد گوشه‌ای از افکار و اعمال امام علی (ع) در زمان حیات و حکومت است که می‌تواند برای آدمی در هر سطحی الگوی عمل مناسبی باشد. ایشان در باب رعایت اخلاق در زمینه‌های مختلف از کسب و کار و زندگی معمولی گرفته تا شرایط جنگی همواره توصیه نمود و خود به‌عنوان پیش‌قدم در این زمینه عملکرد اخلاقی از خود به نمایش گذاشت تا نشان دهد که اهمیت اخلاق در دین تا چه حد است.

در جامعه علوی و سیاست علوی همه دارای حقوقی هستند و از آنجا که حقوق و حدود و حق

و تکلیف ملازم‌اند جامعه زمانی به سامان می‌شود که حقوق و حدود همه به سامان گردد و این‌گونه نباشد که توازن حدود و حقوق بر هم خورد یا برخی گروه‌ها دیده و برخی نادیده شوند

منابع

۱۴. اسمیت، آدام ۱۳۵۷، **ثروت ملل**، ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، انتشارات پیام، تهران.
۲. بازرگان، مهدی ۱۳۴۵، **بعثت و ایدئولوژی**، انتشارات طلوع، مشهد.
۳. بی‌نام ۱۳۸۸، **عدالت از نگاه شهید مطهری**، مجله پگاه حوزه، شماره ۲۵۳.
۴. پهلوان، منصور؛ آشتیانی، فرهاد احمدی ۱۳۹۵، **اخلاق در جهاد از دیدگاه امام علی**، پژوهش‌های نهج‌البلاغه شماره.
۵. توکلی محمدجواد ۱۳۸۹، **درآمدی بر فلسفه اخلاق تجارت با رویکرد اسلامی**، فصلنامه معرفت اقتصادی، سال اول، شماره اول.
۶. جرداق، جرج ۱۳۸۷، **امام علی صدای عدالت انسانی**، مؤسسه بوستان کتاب، قم.
۷. جعفریان، رسول ۱۳۸۷، **تاریخ خلفا**، انتشارات دلیل ما، قم.
۸. دهخدا علی‌اکبر، **لغت‌نامه دهخدا**، ج ۲۹، ص ۷۴۱، ذیل واژه سیاست.
۹. دلشاد تهرانی، مصطفی ۱۳۸۹، **دلالت دولت**، انتشارات دریا، تهران.
۱۰. دشتی، محمد ۱۳۸۸، **ترجمه نهج‌البلاغه**، انتشارات دارالبشارات، قم.
۱۱. رسولی محللاتی، سیدهاشم ۱۴۰۴ ه. **زندگی حضرت امیرالمؤمنین (ع)**، انتشارات علمیه اسلامی، تهران.
۱۲. سروش، عبدالکریم ۱۳۵۸، **دانش و ارزش**، انتشارات باران.
۱۳. شبان‌نیا، قاسم ۱۳۹۷، **فلسفه سیاست**، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم.
۱۴. عبدالمقصود عبدالفتاح ۱۳۵۱، **تاریخ تحلیلی نیم‌قرن اول اسلام**، ترجمه سید محمود طالقانی، شرکت سهامی انتشار، تهران.
۱۵. محمدبن مکرم‌بن منظور، **لسان‌العرب**، ج ۶، ص ۱۰۸، ذیل واژه السوس.
۱۶. مشایخی پور، محمدعلی؛ واعظی، محمود؛ فقهی‌زاده، عبدالهادی ۱۳۹۲، **اصول اخلاق کار از دیدگاه امام علی**، پژوهش‌های اخلاقی سال سوم شماره چهارم.
۱۷. مولایی محمد ۱۳۹۲، **آشنایی با اندیشه‌های اقتصادی امام علی در نهج‌البلاغه**، فصلنامه پژوهش‌نامه نهج‌البلاغه، شماره ۴.

